

Karjalan *kieža* ja eräs pohjoisisovenäjän murteiden äänneominaisuus

Pikku artikkelissaan »Suomen sana *kiesa*» Vir. 1957, s. 204— LAHJA RÄSÄNEN (nyk. HELLEMAA) pitää mahdollisena, että Sanakirjasäätiön kokoelmiin ruokataloussanastoa tiedusteltaessa v. 1931 vain Kurkijoelta putkahtanut sm *kiesa*, ka *kieža* (ink *kieša*), ve *keža* 'happamen kaurakiisselin juuri' on venäjältä saatu laina, jonka alkulähdettä edustaa nykyvenäjän *kíša* 'hapatus, happamen taikinan osa'. Merkityksen kannalta tätä selitystä vastaan tuskin on huomauttamista: mikseipä yleensä happamen taikinan juurta merkinnyt ven. sana olisi karjalassa, vepsässä ja suomessa saattanut siirtyä tarkoitamaan nimenomaan kaurakiisselin juurta. Äänteelliseltä kannalta yhdistelmä kuitenkin on epäilyttävä. Mainitussa kirjoituksessa kyllä äännesuhteen ims. *ie* ~ ven. *i* osalta viitataan *miero*, *viehkuri* ja *niekka* sanoihin, joiden lainalähteessä ainakin kirjavenäjän pohjalta asiaa tarkastellen tuntuu olevan aiemman pitkän *i*:n edustaja, mutta *kíša* sanan *i* ei ole alkuperältään eikä iältään lainkaan verrattavissa ven. *mir* (~ sm *miero*) ja *vih(o)r'* (~ ka *viehkuri*) sanojen eikä ven. *-nik* (~ sm *niekka*) johtimen *i*:hin. Viimeksi mainittujen sanain *i* palautuu ieu **ei* diftongiin (? *-nik* johtimen *i* ehkä ieu **i*:hin)¹ ja on ollut slavistien keskuudessa kai yleisimmän mielipiteen mukaan pitkänä *i*:nä jo kantaslaavissa²; eräiden balttilais-slaavilaisiin ja ims.-slaavilaisiin lainakosketuksiin perehtyneiden tutkijain mielestä ieu **ei*:hin palautuvan ven. *i*:n esiasteena kantaslaavissa tai kantavenäjässä (tai »muinaisvenäjän lainanantajamurahteessa»)³ oli *ē* tai *ie*, *ie*, johon eräiden balttilaisten ja ims. kielten ven. lainasanojen *ie* perustuu. Ven. *kíša* sanan *i* taas on alkuperäisen ieu **ū*:n edustaja⁴, jonka jatkaja venä-

¹ Ks. esim. VASMER Russisches etymologisches Wörterbuch (seuraavassa = EtWb) II, s. 137 (s.v. *mir*) ja I, s. 207 (s.v. *víhor'*) sekä mp. mainittuja lähteitä. Ven. *-nik* < **-nik(o)*-mm. BRUGMANNIN mukaan Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen II³, s. 485—; toisin mm. MIKKOLA SUST 75, s. 31: ». . . ven. suffiksi *-nik* (sm ka *niekka*, lä *niek-*) sisältää luultavasti vanhan *ei*:n.» Ks. myös tämän kirjoituksen alaviitassa 3 mainittuja lähteitä.

² Ks. esim. VONDRÁK Slavische Grammatik I² (1924), s. 47—, MIKKOLA Urslavische Grammatik I (1913) s. 53, MEILLET Le slave commun² (1934), s. 57.

³ Ks. ENDZELIN Živaja Starina IX (1899) s. 286, 304—, BÜGA Izvestija otdelenija russkago jazyka i slovesnosti XVII: 1 (1912), s. 16, MACKENZIE Bulletin de la Société de linguistique de Paris XXI (1919), s. 172, MIKKOLA Revue des Études Slaves I (1921), s. 18 ja SUST 75, s. 31—, 33—, KIPARSKY Revue des Études Slaves 24 (1948), s. 31.

⁴ Ven. *kíša* < **kys-ja*; **kys-* < **küts*, vrt. lät. *kūšāt* 'wallen, siedent', jne. Ks. VASMER EtWb I, s. 562.

jässä yleensä on *y* (*ы*), mutta gutturaalien *k:n*, *g:n* ja *h:n* jäljessä *i*: äänne-
muutos *y' > i* tässä asemassa tapahtui venäjässä vanhan kirjakielen todisteiden
mukaan etelässä jo 1100:n paikkeilla jKr., pohjoisessa, Novgorodin venäjässä
vasta myöhemmin, aikaisintaan 1300-luvun puolivälissä.⁵ Yksi ainoa ims. laina-
sana, *kiesa*, tuskin riittää pohjaksi olettamukselle, että myös tällaisen myöhä-
syntyisen ieu **ū*:hun palautuvan ven. *i:n* esiasteena olisi voinut olla *ē* tai *ie* tai
jokin muu äänneaines, joka olisi ims. taholla johtanut *ie*:hen. Eikä tällaiseen
olettamukseen ole tarveakaan, sillä jo kolmisenkymmentä vuotta sitten JA-
LO KALIMA FUF XX, 1929, s. 128— esitti ka-au *kieža*, *kiežu* sanalle venäjältä
originaalin, jossa ims. *ie:n* paikalla on odotuksenmukaisesti *ě* (tai sen jatkaja).

Kuten Kalima mp. huomauttaa, venäjässä samaa kuin karjalan *kieža*,
kiežu merkitsee sana *цѣл'*, *цѣл'ъ*, *цѣл'ъ*, *цѣл'* 'vetelä, siivilöimällä aka-
naisista kaurajauhoista tehty seos kiisseliä varten, kiisselinjuuri, vetelä taikina
tai kiisselisakka'. Ven. *цѣл'* esiintyy kiisselinjuurta merkitsevänä jo Nestorin
kronikassa.⁶ Etymologialtaan tämä ven. sana on selvä: kuten Dalin sanakirjas-
takin jo ilmenee, se liittyy verbiin *цѣdit'* 'juokuttaa siivilän läpi, siivilöidä,
uuttaa'.⁷

Eräissä pohjoisovenäjän murteissa, mm. entisten Arkangelin ja Aunuksen
kubernementtien alueella puhuttavissa, edellä mainittu ven. sana, kumma
kyllä, on *k*-alkuinen:

кеž' 'siivilöity akanaisista ruisjauhoista tehty »juuri», sakka kiisselin valmis-
tusta varten' (Aunuksen kubnomentti: Vytegran piiri; Arkangelin kuv.:
Kuolan piiri; Podvysotskilla arkangelinvenäjän murren sanakirjassaan Kuolan
piiristä *кеž'* id.) | 'kiisselin valmistukseen käytettävä marjasakka' (Arkangelin
kuv.: Šenkurskin piiri) | 'hapan kauravelli; kaurajauhoja kylmään veteen
sekoittamalla tehty juoma ihmisille tai hevosille' (Aunuksen kuv.: Kargopolin
piiri; Kulikovskilla aunuksenvenäjän murren sanakirjassaan tästä piiristä myös

⁵ Ks. SOBOLEVSKI Lekcii po istorii russkago jazyka⁴ (1907), s. 130—, ŠAHMATOV Kurs' istorii russkago jazyka II, 2. litografoitu painos, 1912 (seuraavassa = Istorija russk. jaz. II²), ss. 132—, 175—.

⁶ Ks. SREZNEVSKI Materialy dlja slovarja drevnerusskago jazyka III, palsta 1448, s.v. *цѣл'*. — Kalima ei mainitse Dalin sanakirjassa (IV⁴, palsta 1268 s.v. *цѣdit'*) olevaa ilmeisesti tähän kuuluvaa Pihkovan ja Tverin kubnomenttien sanaa *цѣжа* 'hapankaalikeiton höysteenä tai suurusteena käytettävä kaurajauhoseos'. Kulikovskin aunuksenvenäjän murren sanakirjan mukaan *цѣл'* Šenkurskin piirissä merkitsee 'puolukoista hauduttamalla tehty, siirapilla tai hunajalla makeutettu mehu, jota syödään talkkunain kera'. Novgorodin kuvermentin Tšeropovetsin piirissä *цѣл'*, *цѣл'ъ* = 'mustikka- tai juolukkamehu', ks. M. K. GERASIMOV Slovar' vježdnago Čerepoveckago govora (Sbornik' otdělenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj Akademii Nauk' LXXXVII: 3, 1910), s. 94.

⁷ Ven. *цѣdit'* < kantasl. *цѣditi*; etymologiasta ks. VASMER EtWb III, s. 286. Merkityk-
sensä perusteella on *цѣл'*, *цѣл'ъ*, *цѣла* nominatiiveista viimeksi mainittua pidettävä alkuperäi-
simpänä: *цѣжа* < **цѣd-ja*; *-ja* on vanha johdinaines, johon päättyvät sanavartalot merkitse-
vät toimintaa tai toiminnan tulosta (ks. esim. LESKIEN Altbulgarische Grammatik, 2. und 3. Aufl., Heidelberg 1919, s. 81): **цѣdja* (> nykyven. *цѣжа*) siis alkuun 'siivilöimisen, uuttami-
sen tulos, siivilöitymä, uute'; *цѣл'* ja *цѣл'ъ* ovat analogia- ym. syistä tapahtuneeseen toiseen
vartalotyyppiin siirtymiseen perustuvia uusia nominatiiveja.

keš' ja *kež'* id.) | *keš'* 'kaurajauhoja veteen sekoittamalla hevosille tehty juoma' (Novgorodin kuv.: Novgorodin piiri).⁸

Tätä *k*-alkuista *cež'*-sanana muunnosta Kalima pitää ka *kieža* sanan lainälähteenä. Ven. *k* ~ *c* -suhteen selitykseksi hän viittaa toiseen samanlaiseen suhteeseen: *kivca* (Aunuksen kuv.: Vytegran piiri, Lotinapellon piiri), *kivéc'* (Aunuksen kuv.: Zaonežjen piiri), *kivěčka* (Lotinapellon piiri), *kívcy* (Novgorodin kuv.: Borovitšin piiri) 'käämi, puola (kankaan kudonnassa)' (SIAN) ~ *čvka*, *čvočka*, *cyvca* (*cyv-* < *civ-* < *čv-*) (Dal) id., myös 'pitsinnypläyspalikka; hevosien sääriluu' ja (alkum.) 'torvi, putki, pilli' (kantasl. **čv-*, ks. esim. Vasmer EtWb III, s. 286, s.v. *čvka*).

Kaliman selitys tuntuu vakuuttavalta. Hänen tulkintaansa ven. *kež'* ja *cež'* -sanain yhteenkuuluvuudesta voidaan ehkä tukea vielä parilla lisäesimerkillä, joissa venäjässä ilmenee myös suhde *k* ~ *c* (t. č):

kevjě (Dal) = *kivina* (SIAN, Pietarin kuv.: Lugan piiri) 'puimavartan varsi-osa' | *kivce* (Dalilla s.v. *čiv'jě*) 'kädensija, varsi' ~ *čv'jě*, *cev'jě* (Dal) 'akseli; (esim. puntarin) kädensija; (lusikan, kauhan) varsi'; *čiv'jě*, *čivco* (Dal) '(lapion, riehtilän, kauhan, lusikan) varsi'; *čiv'je*, *čivejko* (Kulikovski, Aunuksen kuv.: Poventsan piiri ja Tšolmuisten piiri) 'lusikan varsi' (*č* < *c*; vartalo *čv-* on sama kuin edellä mainitussa *čvka* -sanassa, ks. esim. Vasmer EtWb III, s. 386 s.v. *čvka*).

kep' (SIAN, Novgorodin kuv.: Novgorodin piiri) = *kěpéc'*, *kípéc'* (SIAN, Aunuksen kuv.: Puutoisten piiri, Novgorodin kuv.: Novgorodin piiri) 'puimavartta, riusa' | *kipec'* (SIAN, Pietarin kuv.: Uuden Laatokan piiri) 'puimavartan hihnassa oleva pää, klupu' | *kepy* (SIAN, Arkangelin kuv., Pietarin kuv.: Lugan piiri) 'niisipuut' ~ *čep'*, *čep'* (Dal) 'puimavartta, riusa'; *čěpy*, *čěpki*, 'niisipuut'.

Ka *kieža* (Suistamo), *kieza* (Suojärvi), *kiezu* (Impilahti), *kiežu* (Salmi, Vitele, Rajakontu) -sanana lainälähteenä on luultavasti ollut maskuliininen ven. muoto *kež'* (o: *keš'*), gen. *keža*, vrt. esim. ka *krieža* ~ ven. *krěž'* (o: *křeš'*), gen. *krěža*, ka *kruga* ~ ven. *krug* (o: *kruk*), gen. *kruga*, jne. Venäjän *kež'* (gen. *keži*) olisi varmaan johtanut karjalassa *i*-vartalaiseen sanaan. — Karjalan *i*:lliset muodot *kīža* (Porajärvi), *kīžad* (Aunuksen ymp.), *kīžu* (Säämäjärvi, Tulomajärvi) saattavat olla peräisin sellaisesta ven. *kež'* -sanana murremuodosta, jossa *e*:n (oik. *ě*:n) sijassa ääntämyksessä on *i* liudentumattomankin konsonantin edellä: tällaista ääntämystä on aunuksenvenäjistä pantu merkille useillakin tahoilla.^{8a} Mutta *kīža*, *kīžu* on hyvin voinut syntyä karjalassa omallakin poh-

⁸ Ks. Slovar' russkago jazyka sostavlennyj vtorym' otděleniem' Imperatorskoj Akademii Nauk' (seuraavassa = SIAN) s.v. *kež'* ja KULIKOVSKI Slovar' oblastnago oloneckago narěčija sekä PODVYSOTSKI Slovar' oblastnago arhangel'skago narěčija s.v. *kež'*.

^{8a} ŠAHMATOV Istorija russk. jaz. II², s. 227—.

jalla: *kieža* -sanasta on *ie* saattanut syrjäytyä *i*:n tieltä puheessa usein tämän sanan yhteydessä esiintyvän ja kielitajussa siihen ilmeisesti läheisesti liittyvän *ka kišseli, kiššeli* (< ven. *kisel'*) -sanana vaikutuksesta.

Ven. *kež'*, *kež'* (ja *cež'*, *cež'*, *ceža*) -sanana merkityksistä *ims.* taholla, karjalassa ja vepsässä, on yleisin 'kaurajauhoista (tai ruis-, ohrajauhoista) siivilöimällä tehty kiisselinjuuri'. Kaurajauhoista veteen sekoittamalla tehdyn juoman merkitys on 'kiisselinjuuren' ohella inkerin (Kallivieri) *kiesä* -sanalla. Korpiselästä ilmoitetut *kieza, kiezä* -sanana merkitykset 'ohut vellimäinen ohrajauhoitaikina, josta »šuppokakkarat» paistetaan', 'rieskataikina, happamaton taikina', joita venäläisellä originaalilla ei tiettävästi ole, lienevät myöhäsyntyisiä paikallisia merkityksiä.⁹ — Vepsässä on paitsi äänis- ja keskivepsäläistä 'taikinanjuurta' (ja myös 'perunajauhosaakkaa') merkitsevää *keža* -sanana etelävepsässä *tšez, -an* 'kiisselinjuuri', jonka pohjana tietysti on venäjän *cež'* (gen. *čezža*); sananalkuinen *tš* pro *ts* ja sanansisäinen (t. -loppuinen) *z* pro *ž* voivat olla vepsässä tapahtunutta sekaannusta tai perustua murteelliseen ven. **čez'* -asuun, jollainen voi hyvin olla olemassa, sillä *c* ja *č* sekä *z* ja *ž* (sekä *s* ja *š*) ovat pohjoisovenäläisissä murteissa useilla tahoilla sekaantuneet.¹⁰

Ka *kieža, kiežu* jne., ve *keža* on ilmeisesti melko nuori venäläinen lainasana. Suomen kielen alueelle — kuten alumpana mainittiin ehkä vain Kurkijoelle — *kiesa* on varmaan myöhään jotain tietä kulkeutunut karjalasta.

*

Kalima karjalan *kieža*-sanana koskevassa artikkelissaan tyytyy vain toteamaan venäjän murteiden *k* ~ *c* -ilmiön sanoissa *kež'* ~ *cež'* ja *kivca* ~ *čevka* selittämättä sitä millään tavalla. A. A. ŠAHMATOV on Očer' drevnějšago perioda istorii russkago jazyka, 1915, s. 176 (§ 306, huom. 1) käsitellyt asiaa *kivca* sanan osalta. Hän pitää mahdollisena, että *k* tämän sanan alussa on lähtöisin sellaisista syntaktisista yhteyksistä kuin esim. *sv čpovokj*, josta kehittyi ensin *ščpovky* ja siitä edelleen *škpovky*: tästä saattoi hänen mielestään abstrahoitua *kpovky*. Šahmatov liittää täten *kivca* sanan *k*:n synnyn mp. olettamaansa muinaisven. äänneomuutukseen *śc* > *št* (> murt. *šk*): sitä hän katsoo tukevan *skep-* (pro *scēp-* < **skoip-*, *ščep-* < **skōp-*) vartalon, jonka erilaisia johdoksia esiintyy isovenäjän eräissä murteissa (Dalin sanakirjassa mm. *skepa, skebka, skipa, skibka* = *ščepa, ščepka* 'päre, lastu', *skepat'* 'kiskoa päreitä; lohkoa, halkoa' = *ššepat'* jne.) *skep*-vartalon *k*:llisuus on aiheuttanut tutkijoille paljon päänvaivaa. Kehitystä *śc* > *št* > *šk* ovat sen selittämiseksi olettaneet jo ennen Šahmatovia ROMAN BRANDT Russkij filologičeskij vėstnik' 24, 1890, s. 174 ja A. SOBOLEVSKI em. aikauslehti 53, 1905, s. 8—, mutta muitakin selityksiä on

⁹ Vrt. LAHJA RÄSÄNEN Vir. 1957, s. 204—.

¹⁰ Ks. ŠAHMATOV Istorija russk. jaz. II², s. 215—, 220—.

esitetty (ks. Vasmer EtWb II, s. 636, s.v. *skepat'*). Ääntenmuutosoletus, joka on vain yhden ainoan sanavartalon varassa, tuntuu hyvin epäilyttävältä. Kehitys *śc* > *śt'* > *śk* on kyllä mahdollinen, mutta se lienee sporadinen ilmiö, jollaisena Sobolevski sitä mp. pitääkin. Sen varaan ei mielestäni voi perustaa *kiuca* sanan *k*:ta, kuten Šahmatov tekee, ja tokkopa voidaan ajatella, että *kiuca*, *kež'*, *kevjě*, *kep'* ja *kepec'* sanat kaikki olisivat saaneet alkuunsa *k:n* yhteyksistä, joissa niihin oli liittynyt prepositio *сѣ*. On etsittävä muuta selitystä. Sellainen on ehkä löydettävissä eräistä tiedoista, jotka koskevat *c* (*ts*) ja *č* (*tš*) affrikaatan ääntymistä eräissä pohjoissovenäjän murteissa.

Affrikaatta *c* on useissa pohjoissovenäjän murteissa liudentunut. Usein on sekä *c:n* että *č:n* edustajana voimakkaasti liudentunut *č* (= *tš*). Mielenkiintoista on, että tämän äänten voimakas liudentuneisuus eräissä murteissa, kuten P. S. KUZNETSOV teoksessaan *Russkaja dialektologija*, 2. painos, 1954, s. 59 (§ 48) mainitsee, on johtanut *s* -aineksen katoamiseen, niin että on päädytty »omalaatuiseen hyvin liudentuneeseen *t'*:hen». Valitettavasti Kuznetsov mp. ei sano, missä isoven. murteissa näin on käynyt, mutta onneksi asiasta on olemassa muita tietoja. Kuznetsov itse on eräessä murretutkimuksessaan vuonna 1949¹¹ maininnut tällaisen affrikaattaa edustavan *t'*:n esiintyvän Pinegaja Toima-jokien yläjuoksun varsilla puhuttavissa ven. murteissa. Mutta tällaisia tietoja on paljon lännempääkin, nim. Tverin läänistä¹² ja Novgorodin läänistä (esim. *těloje lěto* pro *čěloje lěto*)¹³. V. 1943 kuulin erään puoliksi venäläistyneessä Kuššalin äänisvepsäläiskylässä asuvan, Muromljan venäläiskylästä naidun 73-vuotiaan vaimon, joka ei osannut vepsää, puheessaan käyttävän sekä *č:n* että *t'n* asemesta *t'č* (t. *t'č'*) -yhtymää, esim. *t'č'eloi* 'kokonainen' (= *celyj*), *pot'č'el.novat'č'* 'suudella' (= *pocelovat'*), *pl'at'č'o* 'vaatteet' (= *pl'at'jě*). Viimeksi mainitun tapaista ääntämystä ilmeisesti kuvastaa äänisvepsän *pl'atho* 'vaatteet'. Mahdollista edelleen on, että etelävepsästä eräistä kylistä todettu *t* pro *tš* (*rät'in* pro *rät'š'in* 'naisen paita', *net'el'et* pro *net'č'el'et* 'näille', jne.)¹⁴ on ympäristössä puhuttavan venäjän vaikutusta, ja samoin keskivepsäläisestä Korblan kyläryhmään kuuluvasta Jogen(t)sun kylästä merkille pantu samanlainen ilmiö.¹⁵

¹¹ Ks. *Materialy i issledovanija po russkoj dialektologii I* (1949), s. 29—.

¹² Ks. *Trudy Moskovskoj dialektologičeskoj komissii 1*, Varsova 1908, s. 41 ja *Trudy Komissii po dialektologii russkogo jazyka 12*, Leningrad 1931, s. 178.

¹³ Ks. *Russkij filologičeskij vēstnik* 1909, ss. 188, 189. — A. M. SELIŠTŠEVIN mukaan (*Dialektologičeskij očerk Sibirii I*, Irkutsk 1921, s. 52—) Siperian venäläisten murteissa paikoitellen myös *t'* pro *č*.

¹⁴ Ks. LAURI KETTUNEN LVHA I, s. 35.

¹⁵ LAURI POSTILLA muistinpäivönsä Jogen(t)susta *koltad* pro *kol'č'ad* 'renkaat' ~ ven. *kol'co*; keskivepsän Noidalan kylästä Posti on merkinnyt mm. *mañdikad* 'mansikat', *mañč'ik* 'mansikka' (< *mañč'ik*) ja Kettunen Tšidoin kylästä mm. *oigendžiba* 'lähettivät' (< *oigendžiba* < *oigendžiba*), ks. POSTI *Vir.* 1947, s. 301 ja TUNKELO VÄH s. 243, joten sibilanttiainekseen kato näyttää ulottuvan soinnilliseenkin affrikaattaan. Etelä- ja keskivepsän naapuruuudessa puhuttavissa venäjän murteissa lienee ainakin jossain määrin — joko lännestä, valkovenäjältä lähteneenä tai omalta pohjalta syntyneenä — ns. *tsekanjea* ja *dzekanjea*, so. *t* ja *d* äänty-

Eräissä pohjoisivenäjän murteissa, nimenomaan myös vepsäläisten (ja luultavasti karjalaistenkin) naapuruuudessa puhuttavissa, *é* paikka paikoin siis on edustuneena *t*:llä (tai ainakin likipitäen *t*:llä). Liudentuneet *t* ja *k* (kuten myös *d* ja *g*) ovat akustisesti toisilleen varsin läheisiä äännteitä. Kuten tunnettua, tämä on useissa kielissä johtanut siihen, että nämä äännteet ovat sekaantuneet, niin että *k* (*g*) saattaa esiintyä *t*:n (*d*:n) asemesta ja päinvastoin. Tällaista sekaantumista on todettu pohjoisivenäjän murteistakin, esim. (*t*:n asemesta *k*:) *k'ma* pro *t'ma* 'pimeys', *kěsto* pro *těsto* 'taikina', *Kit'* pro *Tit'* [miehen nimi], (*k*:n asemesta *t*): *tisel'* pro *kisel'* 'kiisseli', *tiška* pro *kiška* 'suoli', *Tiev'* pro *Kiev'* 'Kiova' jne.¹⁶ Tämä ilmiö kuvastuu myös eräistä aunuksenvenäjän karjalasta saaduista lainasanoista: ven. *tjabjalka* 'tassu' = ka *käbälä* | ven. *tengi* (~ *kengi*) 'lyhytvartiset lämpimät saappaat' = ka *kengä* | ven. *tigači*, (>) *čigači* 'hyttynen' = ka *tīhi*, *tīhoi* jne.¹⁷ Ilmeisesti tällainen *t*:n ja *k*:n sekaantuminen niissä pohjoisivenäjän murteissa, joissa *é* saattaa äännyä *t*:nä, on aiheuttanut sen, että joissakin sanoissa on alkuperäisen *é*:n asemesta *k*. Näin ymmärtääkseni selittyy ven. murteiden *kež'*, *kiuca*, *kevjě* (ja ehkä myös *kep'* ja *kepec'*) sanojen alussa oleva *k* ^{17a}.

kep' 'puimavartta' ja *kěpec'*, *kipéc'* 'puimavartta, puimavartan klupu', joka Kulikovskin sanakirjan mukaan tunnetaan aunuksenvenäjässä myös *t*-alkuisena (*tipéc'* Petroskoi, Zaonežje, Puutoinen, *tepec'* Pestšanskoje), voivat hyvin selittyä toisinkin. Venäjässä on nimittäin ilmeisesti deskriptiivis-onomatopoi-eettiset verbit *tjapat'* mm. 'lyödä, hakata, leikata' ja *tjapat'* 'lyödä hiljalleen', joiden kannasta substantiivijohdoksia ovat *tjapéc'* (Pihkovan kuv.) ja *tjapička* (Ržazanin kuv.) 'puimavartan klupu', *tipok* (Tambovin kuv.) id. (*tjap-* ja *tip-*vartalosta on muitakin lyömäaseita merkitseviä johdoksia). Aunuksenvenäjän *tepec'*, *tipéc'* voi olla äännteellisesti aivan tarkoin = Pihkovan kuvernementin *tjapéc'*. Tällöin tietysti *kipéc'* ja *kěpec'* (sekä myös *kep'*) sanain alku-*k* voi johdeta yllä mainitusta *t* ~ *k*-vaihtelusta ja nämä sanat kaikki voivat pohjautua deskriptiivis-onomatopoi-eettiseen *tjap-*/*tip-* kantaan: niillä ei siis ehkä ole

vät *t*:nä ja *dž*:nä tai niihin vivahtavana; ks. ŠAHMATOV Istorija russk. jaz. II², s. 286—. Kun tämän ääntämyksen rinnalla on ollut »oikeata» *t* ja *d*-ääntämystä, on helposti saattanut syntyä sekaannusta: on voitu ruveta ääntämään *t* (ja *d*) niissäkin tapauksissa, joissa alunperin on ollut *tš* (ja *dž*). Tämä ehkä on ainakin eräiden pohjoisivenäjän murteiden osalta *t* pro *é* ja etelä- sekä keskivepsän *t* pro *tš*, *d* pro *dž*-ääntämyksen syynä.

¹⁶ Ks. ŠAHMATOV Istorija russk. jaz. II², s. 281.

¹⁷ Ks. KALIMA SUST 24, s. 34. — Tämä äänneilmiö esiintyy myös Valdain karjalassa (esim. *lehti* ~ *lehk'i*, *lattiie* ~ *lak'k'ie*, jne.), ks. PAULA PALMEOS Märkmeid karjala Valдай murdest, Emakeele Seltsi aastaraamat III, Tallinn 1957, s. 183).

^{17a} Mielenkiintoinen on vanha, nykyvenäjässä tiettävästi esiintymätön *k* ~ *c* -suhde vanhan kirkkoslaavin *крѣкъль* Akk.Sg. 13 vuosis. ja *krkvi* Vok. Sg. 15 vuosis. ~ muinaisbulg. *crьky*, nykyven. *cerkov'* 'kirkko', jne. On tuskin luultavaa, että siihen voitaisiin soveltaa yllä esitettyä selitystä. Sen sijaan on hyvin mahdollinen V. KIPARSKYN AASF B XXXII: 2, s. 247 esittämä tätä *k* ~ *c* -tapausta koskeva selitys.

mitään etymologista yhteyttä ven. *cep, cepec* 'puimavartta, puimavartan klupu' sanan kanssa.

Paljon laajemmalti kuin edellä mainituissa sanoissa esiintyy venäjän murteissa sanan alussa *k* *č*:n sijasta substantiivissa *kvēt'* = *cvēt'* 'kukka, kukoistus, jne.' (ja sen johdoksissa) sekä verbissä *kvelit'*, *kvilit'* 'ärsyttää, suututtaa' = *cvēlit'*; *kvēlit' sja*, *kvilit' sja* 'itkeä, valittaa' = *cvēlit' (sja)*, *cvilit' sja* 'itkeä, valittaa' (ja eräissä saman kannan johdoksissa, esim. *kvēlyj*, *kvilkij* 'heikko, raihnas'). Näistä sanoista *k*-alkuisia muotoja tavataan myös eteläisovenäjän murteissa, jopa vähävenäjässäkin (ainakin *kvylity* 'itkeä' ja *kvyl'* 'itku'). Šahmatov voi hyvinkin olla oikeassa esittäessään¹⁸, että itäslaavilaisissa kielissä äännelaillisesti **kvě-* > *cvě-*, mutta *kvi-* säilyi sellaisenaan (jolloin nykyiset epä-äännelailliset *kve*-muodot ovat äännelaillisten *kvi*-muotojen analogiasta johtuvia ja epä-äännelailliset *cvi*-muodot taas äännelaillisten *cvě*-muotojen vaikutuksesta syntyneitä)¹⁹, vaikka ainakin *kvelit'*, *kvilit'*, *kvēlyj*, *kvilkij* sanojen osalta on — kuten Berneker EtWb I, s. 657 on tehnytkin — syytä viitata sanain onomatopoeettisuuteen: *kvelit'*, *kvilit'* verbit voivat kuvata toisenlaista ääntä kuin *cvēlit'*, *cvilit'* verbit ja niiden *k* ~ *c* vaihtelu voi perustua pelkästään tähän. Tämän verbin onomatopoeettisesta sävystä selvä merkki on sen muunnos *kēlit' (sja)*, *kilit' (sja)*, *kjalit'* (mm. Arkangelin kuv., mutta laajalti muuallakin; suuri levikki on myös sellaisilla sekaantumilla kuin *klevit'*, *klivit'*).

REINO PELTOLA

Le carélien *kieža* et une particularité phonétique des dialectes russes du Nord

Dans le Virittäjä de 1957, p. 204—, on présente la théorie selon laquelle le carélien *kieža*, *kiežu* 'levure pour faire une gelée d'avoine aigre, précipitant' serait un emprunt slave relativement ancien, l'original en étant le russe *kīša*, 'levure, pâte pour faire lever le pain'. Pour ce qui est de la relation *ie* finnois de la Baltique (< **ē*) ~ russe *i*, on renvoie aux mots *miero*, *niekka* et *viehkuri* (< russe *mir*, *-mik*, *vihor'*), qui sem-

blent également avoir un finnois de la Baltique *ie* comme correspondant du *i* russe. A propos de cette remarque, certains chercheurs ont fait observer (v. entre autres MIKKOLA MSFOu 75, p. 31, KIPARSKY RÉŠ 24, p. 31) que, dans ces cas, le *i* russe est dérivé d'un indo-européen **ei*, représenté encore en ancien russe par *ie* ou *ie* ou *ē*, et que c'est sur ce phonème qu'est basé le *ie* du finnois de la Baltique. Partant de cette

¹⁸ Ks. ŠAHMATOV Očerķ drevnejšago perioda ist. russk. jaz. (1915), s. 105— (§ 187).

¹⁹ Venäjän murteissa on myös *tv*:llisiä muotoja: *tvēt*, *tvjatok*, *tvitok*, jne. Ne Šahmatov mp. selittää murteittaisen *k'* ~ *t'*-ilmiöön viitaten *kv*:llisiin muotoihin perustuviksi; vrt. M. KOLOSOV Obzor zvukovyh i formal'nyh osobennostej narodnago russkago jazyka, Varsova 1878, s. 180. Toisinpäin, sporadista kehitystä *tv-* > *tv-* > *k'v-* olettaen on *cvēt* ~ *kvēt*-suhteen selittänyt B. LJAPUNOV Živaja starina 1894, s. 159.

constatation, on ne peut nullement expliquer le carélien *kieža*, vepse *k'eža* comme étant le russe *kiša*, qui aurait été emprunté, car le *i* de ce mot russe dérive d'un *ū* long antérieur, qui est généralement représenté en russe par un *y*, mais, après que la modification phonétique se fût effectuée entre 1100 et 1400, après les gutturales *k*, *g* et *h*, on a dans ce cas un *i*. On ne peut supposer que, ici, on ait jamais eu en russe un élément *ie*, *ie* ou *ē* qui aurait servi de base à l'*ie* du finnois de la Baltique.

Il y a 30 environ déjà, JALO KALIMA FUF XX, 1929, p. 128—, a proposé pour le carélien *kieža* un étymon qui, selon toute probabilité, est exact : russe (Olonetz) *kež'*, *kež'*, 'ferment de gelée' ; c'est selon toute évidence le même mot que le russe *cež'*, *cež'*, *ceža* id., qui est un dérivé du verbe *cedit'* 'filtrer, passer'. Pour confirmer qu'il y a eu en russe une alternance *c* ~ *k*, KALIMA se contente de renvoyer au mot *kiuca* ~ *cyuca* 'fuseau, broche' (dans un métier à tisser), sans donner aucune explication à ce fait phonétique. L'auteur de cet article considère que l'alternance entre le *k* et le *c* dans ces mots provient du fait que, dans certaines régions, certains patois septentrionaux du grand russe ont une prononciation de la chuintante *č* (< *c*, *č*) qui équivaut presque à un *t'* (*t* très fortement palatalisé), v. P. S. KUZNETSOV, Rousskaya dialektologiya, 2e éd., 1954, p. 59. L'auteur a pu constater lui-même en 1943 que, dans le village russe de Muromlja, la génération âgée prononçait aussi bien un *t'* original qu'un *č* à peu près comme le groupe *t'X*, par ex. *pot'ke, novat'X* 'donner un baiser' = *pocelovat'*. Comme un *t'* et un *k'* (comme de même *d'* et *g'*), étant des phonèmes rapprochés du point de vue acoustique, alternent l'un avec l'autre (dans les dialectes russes septentrionaux par ex. *kesto* 'pâte' pour *testo*, *k'ma* 'obscurité' pour *t'ma*, *tisel'* 'gelée' pour *kisel'*, *tiška* 'intestin' pour *kiška*) il est très possible qu'un *t'* originaire d'un *č* ait été remplacé dans certains mots par un *k'* (par ex. dans les mots *kež'* pour *cež'* et *kiuca* pour *cyuca*). L'idée présentée par Chakhmatov dans son ouvrage *Očerk drevnejšago perioda istorii russkago jazyka*, 1915, p. 176 (§ 306, rem. 1), selon laquelle

il y aurait une espèce de loi phonétique qui aurait donné l'évolution *c* > *k* dans le mot *kiuca* (< *cyuca*), ne semble pas convaincante.

A la place d'un *c*, on trouve un *k* aussi dans le mot *kep* (gouvernement de Novgorod), *kepec*, *kipec*, *tepec*, *tipec* (entre autres le gouvernement d'Olonetz) 'fléau à battre, ou battoir fixé à la courroie du fléau'; ce fait s'explique peut-être de la même manière que ci-dessus, mais l'explication peut aussi être différente. Il existe en russe un verbe onomatopéique *tjapat'* (Dal etc.): 'frapper, battre, couper' et *tjpat'* 'battre à petits coups', et c'est sur sa racine que se basent les dérivés *tjapec* (Pskov), *tjapička* (Ryazan) 'battoir de fléau', *tipok* (Tambov) 'id.'. Le *tepec*, *tipec* du russe d'Olonetz peut, du point de vue phonétique, être exactement le même que le *tjapec* du gouvernement de Pskov, et, dans ce cas, le *kepec*, *kipec* du russe d'Olonetz (et aussi *kep*) avec leur *k*-initial seraient dus à l'alternance *t* ~ *k'* exposée ci-dessus, et tous les mots seraient tirés de la racine onomatopéique *tjap-*, *tjip-*. Il n'ont ainsi peut-être aucun lien étymologique avec le mot russe *cep*, *cepec* 'fléau, battoir de fléau'.

Il y a lieu de séparer entièrement de ces mots, représentés sur une aire relativement restreinte dans les dialectes grands russiens et reflétant l'alternance *k* ~ *c*, le substantif *kvet* = *cvet*, 'fleur, efflorescence' (et ses dérivés) ainsi que le verbe *kvelit'*, *kvilit'* = *cvelit'*, *cvilit'* 'irriter, taquiner' et *kvelit'sja* = *cvelit'sja* etc. 'pleurer, se lamenter'. Des formes en *k* de ces mots se trouvent sur des aires étendues aussi dans les dialectes méridionaux du russe, et même dans la langue ukrainienne (en tout cas *kvylity* 'pleurer', *kvyl'* 'action de pleurer'). Il se peut bien que Chakhmatov ait raison lorsque, dans son ouvrage *Očerk drevnejšago perioda* etc., p. 105, (§ 187), il expose que, dans les langues slaves orientales, **kvě* > *cvě* en vertu d'une loi phonétique, tandis que **kvi* se conservait inchangé (dans ce cas, les formes modernes en *kve-* sont tirées des formes en *kvi-*, et les formes en *cvi-* sont formées analogiquement sur celles en *cve-*). Cf. aussi Bernerker EtWb I, p. 657, où l'on fait remarquer le caractère onomatopéique du mot *kvelit'*, *kvilit'*.